

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Eker, Süer ve Ülkü Çelik Şavk (Ed.) (2016). Tehlikedeki Türk Dilleri- Endangered Turkic Languages (4 Cilt). Ankara & Astana: Uluslararası Türk Akademisi & Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Mikail Cengiz*

Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında dünyadaki dil ve kültür araştırmaları konusundaki yönelim az sayılı halkların dilleri ve kültürleri üzerinedir. Biyolojik türlerin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olmaları gibi diller de yok olma sürecini yaşarlar. Dil ve lehçe tartışmaları bağlamındaki tartışma bir kenara bırakılırsa güvenilir bir kaynak olan *Summer Institute of Linguistics* (SIL)'in yayın organı *Ethnologue*'un 2017 verilerine göre yeryüzünde 7.099 dil konuşulmaktadır ve en iyi tahminle bunların yarısından fazlası içinde bulunduğumuz yüzyıl içerisinde yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. İşte bu diller arasında Türk dil ve değişkeleri de yer almaktadır.

Tehlikedeki diller ile ilgili son otuz yılda dünyada önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Türklük biliminde, tehlikedeki Türk dillerine yönelik çalışmalar ise ağırlıklı olarak bireysel ölçekte daha bu dillerin dilbilgisel yapılarına yöneliktir. Ancak bu dillerin tehlike süreçlerine ilişkin çalışmalar oldukça azdır. Özellikle UNESCO'nun Tehlikedeki Diller Programı kapsamında, elliye yakın Türk dilinin çeşitli seviyelerde tehlikede bulunması bu tip çalışmalara hız kazandırmayı gerektirmektedir.

UNESCO tarafından belirlenmiş dillerin tehlikede olma ölçütleri Türk dillerine uygulandığında, bu dillerin bir kısmının farklı derecelerde tehdit altında olduğu görülmektedir. Hepsi için yerinde yapılmış kapsamlı çalışmalarla elde edilen veriler bulunmamakla birlikte, şu ana kadar yapılmış olan çalışmalardan yola çıkarak, tehlikenin çok sayıda Türk topluluğu için var olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Dünya üzerinde yaşayan Türk topluluklarından bazıları coğrafi, demografik etkenlerin ve çeşitli asimilasyon politikalarının sonucunda dil ve kültür

* Dr., Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü-Ankara/ Türkiye
mikailcengiz@gmail.com

bakımından yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çalkandular, Hakaslar, Hotanlar, İli Uygurları, Karaylar, Salırlar, Şorlar, Telengitler, Urumlar ve benzeri topluluklar, Sibiryadan Afganistan dağlarına, Polonya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada, nüfusları 100.000'den az sayıda olan topluluklardan bazılarıdır. Bu bağlamda bu Türk toplulukları üzerine gerçekleştirilecek bütüncül çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

Geçtiğimiz yılın sonlarında Uluslararası Türk Akademisi ve Türk dünyasının ilk ortak devlet üniversitesi olan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin öncülüğünde işte yukarıda sözü edilen tehlikedeki Türk dil ve değişkelerine yönelik, bir ansiklopedinin içeriğine yakın kapsamlı bir çalışma yayımlanmıştır. Seri hâlindeki dört ciltten oluşan *Tehlikedeki Türk Dilleri...* "Tehlikedeki Türk Dilleri Projesi"nin bir ürünü olarak yayımlanan eser Süer Eker ve Ülkü Çelik Şavk'ın editörlüğünde hazırlanmıştır. İlk cildi "Kuramsal ve Genel Yaklaşım" 17 makaleden oluşmaktadır. Standart bir plan çerçevesinde hazırlanan makalelerden oluşan 2. ve 3. cilt "Örnek Çalışmalar" alt başlığını taşımaktadır. Bu iki ciltte toplamda 61 makale bulunmaktadır. Eserin 4. cildi "Disiplinlerarası Yaklaşımlar" alt başlığını taşımakta ve birçoğu doğrudan alanda çalışma gerçekleştiren bilim adamlarının hazırladığı 52 makaleden oluşmaktadır. Eserde 26 farklı ülkeden 130 bilim adamının telif ve tercüme toplam 132 özgün yazısı yer almaktadır. Bu bilim adamlarının birçoğu popüler yayınların ötesinde on yıllarca tehlikedeki Türk dil ve değişkelerinin belgelenmesi, korunması ve sürdürülmesine yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu bakımdan özgün birçok çalışmayı barındıran eser tehlikedeki Türk dil ve değişkeleri üzerine çalışmalar yürütecek araştırmacılar için temel bir kaynak niteliğindedir.

Her dört cildin içerisinde eserin yayımlanması konusunda destekleri bulunan kurumların başkanlarının sunuşları ile I. Nevskaya ve M. Erdal tarafından kaleme alınan giriş yazısı yer almaktadır. Bu tip kapsamlı çalışmaların ortaya çıkmasında kurum ve kuruluşların desteklerinin önemi tartışılmazdır. Bu bağlamda Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin bu katkılarının diğer kurum ve kuruluşlarca da ilerleyen dönemlerde de örnek alınması bir gerekliliktir.

Kuşkusuz Türk dillerinin tehlike durumlarını belirlemek bile başlı başına bir iştir. Bir dilin tehlike durumu belirlemede kullanılan çok yönlü ölçütler bulunmaktadır. J. Fishman, M. Krauss, M. P. Lewis ve G. F. Simons gibi

bilim adamları bu ölçütlerin belirlenmesine ve gelişmesine katkı sağlamışlardır. 10-12 Mart 2003 tarihlerinde UNESCO “Tehlikedeki Diller Projesi” kapsamında ‘Tehlikedeki Dillerin Korunması Programı’ çerçevesinde Paris’te düzenlenen toplantıda dilbilimciler bu ölçütlerin çok yönlü bir ölçeğini geliştirmişlerdir. Buna göre bir dilin tehlikede olması o dilin kuşaklararası aktarımına, konuşur sayısına, konuşurların toplam nüfustaki oranlarına, dil kullanımına yönelik farkındalığa, dilin yeni alanlara ve medyaya cevap veremesine, okuryazarlık ve dil eğitimi için gerekli malzemelerin varlığına, dilin resmî statüsüne, konuşurların kendi dillerine yönelik tutumlarına ve dilin belgelenmesinin türü ve niteliği gibi çok yönlü etkenlere bağlıdır. Bu etkenlerin belirlenmesi ve durumun tespiti için yerinde bilgiye ve araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. ‘*Tehlikedeki Türk Dilleri*’ kitaplarının editörleri tehlikedeki Türk dillerinin belirlenmesinde UNESCO’nun Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası (UNESCO *Atlas of World’s Languages in Danger*)’nin esas alındığını ifade etmektedirler. Ancak bununla birlikte Atlas’ta yer almayan Çin Kırgızcası, Avrupa’daki yerli ve göçmen Tatar, Başkurt vb. Türk dilleri de çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

‘Tehlikedeki Türk Dilleri Projesi’nin bir ürünü olarak yayımlanan kitap serisinin editörleri, az sayılı Türk halklarını, onların dillerini ve kültürlerini bir arada, ortak ana başlıklar hâlinde ele almayı, tanıtmayı, bilgi ve belgeleri kamuoyu ile paylaşmayı ve bu yolla tehlikedeki Türk dil ve kültürleri konusundaki farkındalığı ve duyarlılığı geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu bağlamda bu projenin böyle nitelikli yazılardan oluşmuş bir kitap serisi ile taçlanması bu yönde atılan önemli bir adım olmuştur. Gerek teorik gerekse uygulama bakımından birçok Türk dil ve değişkesinin tehlike durumu hakkında son verilerle kaleme alınmış yazılar ilerideki çalışmaların da Türkiye’deki en önemli temellerinden birisi olacaktır.

Kitabın ‘Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar’ alt başlığıyla yayımlanan ilk cildinde tehlikedeki dillere yönelik teorik makalelerle birlikte Rusya Federasyonundaki dil politikaları ile Çin, Sibiryaya, Kafkasya ve İç Asya gibi geniş bir coğrafyada bulunan ülke ve bölgelerdeki yok olma tehlikesine maruz Türk dillerine ilişkin güncel verilerle hazırlanmış makaleler bulunmaktadır. Her bir yazı doğrudan ilgili dil ve bölgelerin uzmanları tarafından kaleme alınan bu yazılar araştırmacılar için yön göstericidir.

‘Örnek Çalışmalar’ alt başlığıyla yayımlanan 2. ve 3. ciltte, ellinin üzerinde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Türk dil ve değişkeleri hakkında belirli bir sistem içerisinde, doğrudan alan uzmanları tarafından hazırlanmış makaleler bulunmaktadır. Bu iki ciltte yer alan Türk dil ve değişkeleri, etnik adlandırmalar, din ve kültür, coğrafya ve nüfus, tarihî arka plan, ortografi ve dil ile söz varlığı ve toplumdilbilimsel görünüm bakımından incelenmiştir. Her dil ve değişke için örnek metinler ilgili yazının sonunda verilmiştir. Bu bölümdeki makalelerin tamamına yakını yine doğrudan tehlikedeki Türk dillerine yönelik çalışmalar gerçekleştiren bilim adamları tarafından kaleme alınmıştır.

Kitabın ‘Disiplinlerarası Yaklaşımlar’ bölümünü oluşturan dördüncü cildinde tehlikedeki Türk dil ve değişkelerinin konuşurları bağlamında uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine, dilbilimden tarihe, sosyolojiden iletişim bilimlerine varıncaya kadar pek çok disiplin çerçevesinde hazırlanmış makaleler bulunmaktadır. Bir dilin tehlike sürecine ilişkin etkenler yukarıda da değinildiği gibi o dilin kendi iç yapısından ziyade dış etkenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan tehlikedeki dillere yönelik yapılan çalışmalar dilbilimsel verilerden önce diğer pek çok disiplinin verilerine ihtiyaç duyar. Bu bölümde bilim adamlarının yanı sıra Halaçça, Hakasça, Başkurtça vd. Türk dil ve değişkelerinin doğrudan konuşurları tarafından kaleme alınmış makaleler de bulunmaktadır. İran, Çin, Afganistan gibi ülkelerde azınlık toplulukları üzerine gerçekleştirilecek çalışmaların zorluğu ortadadır. Bu bakımdan o topluluğa mensup araştırmacılar tarafından hazırlanan çalışmalar ayrıca önem taşımaktadır. Kitabın son cildinde bu tip yazıların da bulunması son derece yerindedir.

Tehlikedeki dil araştırmalarının çok yönlü boyutu üzerine hazırlanan bu çalışma alandaki büyük bir boşluğu doldurmuştur. Henüz başlangıç aşamasında kabul edilebilecek Tehlikedeki Türk Dilleri araştırmaları, ilgili topluluklara yönelik gerçekleştirilecek projelerle de bir ileri safhaya taşınmalıdır. Yurt dışı araştırmacılar tarafından Karayca, Çulımca, Çalkanduca vb. Türk dil ve değişkelerine yönelik geçtiğimiz yirmi yılda çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu tip tanımlama, belgeleme ve farkındalık yaratmaya yönelik yürütülen çalışmaların artarak devam ettirilmesi gerekmektedir. Tehlikedeki dil araştırmalarında çok yönlü ekip çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Farklı disiplinlerden bilim adamlarını bir araya getirmenin güçlüğü de ortadadır. Bu bakımdan elde-

ki *Tehlikedeki Türk Dilleri* adlı kitabın pek çok bilim adamının çalışmasını bir araya getirmesi ayrıca değer taşımaktadır. Bu tip öncü çalışmaları gerçekleştirdikleri için kitabın editörlerine, destekleyen kurum ve kuruluşların yöneticilerine teşekkür etmek bir borçtur. Tehlikedeki Türk dili araştırmaları bakımından kapsamlı bu eserle birlikte geniş bir coğrafyada yaşayan az sayılı Türk halklarına yönelik yapılacak çok yönlü bilimsel çalışmaların kapısının aralanmış olmasını diliyoruz.